

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZENDE KATALIN

F. Romhányi Beatrix –
Kendeffy Gábor (szerk.):
Szentírás – Hagyomány –
Reformáció. Teológia- és
egyháztörténeti tanulmányok.
Budapest, 2009.

Az egyházi élet és vallásosság közép- és kora újkori történetének vitathatatlanul legnagyobb horderejű eseménye a reformáció, amely a mai napig kiható érvénnyel határozza meg a kereszténység belső tagolódását, felekezeti megoszlását. Igaz ez Sopronra is, ahol – az elsők között a magyarországi városok sorában – már 1524-ben megjelentek és számos követőre találtak Luther tanai. Ezért folyóiratunk olvasóinak körében bizonyára érdeklődésre tart számot az a kötet, amely a reformáció eszmei alapvetését és első évszázadának hazai történetét mutatja be. A tanulmányok a Károli Gáspár Református Egyetemen „A reformáció kezdetei Magyarországon” címmel 2007-ben megrendezett konferencia előadásai alapján íródtak, de tematikailag szélesebb kört ölelnek fel, mint amit a tanácskozás címe sugallt. Ezért döntöttek a szerkesztők a cím megváltoztatása mellett – ami azonban jelen formájában talán túl általánosra sikerült, és (hasonlóan a címlapon látható, San Gimignano-ból való képhez) a kötet fontos hazai vonatkozásaira nem hívja fel eléggé a figyelmet.

Az általános jelleget mindenekelőtt a kötet első harmadát kitevő teológiai tanulmányok képviselik. Ezek oly módon kapcsolódnak a könyv gerincét alkotó reformációs tematikához, hogy azokat a fő teológiai kérdéseket tárgyalják, amelyek a hitújítás korában a legtöbb vitát váltották ki. Ide tartozik a hit általi megigazulás kérdése, amelyet Pál apostol Galatákhöz írott levelét magyarázva tárgyal *Balla Péter*; valamint a szabad akarat és Isten üdvösségre való meghívásának kettőssége, amelyet Szt. Ágoston munkásságának fényében elemez *Kendeffy Gábor*. Szintén éles vitákat váltott ki, a korai kereszténység és a hitújítás idején egyaránt, Szűz Mária személye. *Bolyky János* tanulmánya Szt. Ambrustól Kálvinig tekinti át Mária újszövetségi alakjának lehetséges értelmezéseit, *Pesthy Monika* pedig a 4–7. századi krisztológiai viták nyomán közelíti meg a földi anya és Istenszülő alakjában rejlő ellentmondásokat. Három további tanulmány Kálvin teológusi munkásságát tárgyalja: újszövetségi kommentárjait *Peres Imre* elemzi, míg *Baán István* az Aranyszájú Szt. János műveire való hivatkozásokat veszi sorra a genfi reformátor

életművében, *Bogárdi Szabó István* pedig a kalkhedóni zsinat (451) aktáihoz, az azokban Krisztus természetéről lefektetett dogmákhoz való viszonyát tárgyalja. A teológiai szekció záró tanulmányában *Békési Sándor*, Jan Assmann elméletéből kiindulva, a könyv mint templomhelyettesítő toposz kérdését veti fel.

A kötet további két fejezete a Kárpát-medence egyházainak történetére vonatkozó tanulmányokat tartalmaz. Az első írás, *Nótári Tamás* tollából, a honfoglalás előtti évszázad bizánci és nyugati irányból kiinduló térítési kísérletei között feszülő konfliktust és az érdeellentétek középpontjában álló Metód püspököt mutatja be. A fő vád vele szemben is – *mutatis mutandis* – egy *nova doctrina* elterjesztése, a latin helyett a szláv liturgikus nyelv bevezetése és a római egyház főségének megkérdőjelezése volt.

A 16. század eleji reformációt megelőző időszak egyháztörténetét több irányból járják körül a kötet szerzői, jelentősen árnyalva azokat a korábbi nézeteket, amelyek szerint a hitújítást mindenekelőtt a korábbi vallási élet kiüresedése és az egyház „romlása” tette volna szükségessé. A mindennapok szintjén *Erdélyi Gabriella* a pápai bűnbocsánatért folyamodók kérvényei alapján elemzi a hívek és a korábban viszonylag kevés történészi figyelmet élvező alsópapság sokrétű viszonyrendszerét. A magas politika világába enged bepillantást a cseh *Antonín Kalous* tanulmánya a reformáció előfutárainak is tekintett, mérsékeltebb huszita irányzat, a két szín alatti áldozást hirdető utraquisták egyesülési kísérleteiről folytatott tárgyalásokon keresztül. *Réthelyi Orsolya* pedig a reformáció felé érdeklődéssel és szimpátiával forduló Mária királyné gyermekkorának első, brassói származású udvari papját, Johannes Cronert mutatja be, aki – utódaitól eltérően – még a hagyományos vallásosság követőjeként határozható meg.

A reformáció kezdeteit, a hitújítás személyi és szervezeti vonatkozásait szintén több, eddig kevésbé vizsgált szempont alapján világítják meg a szerzők. *Szabó András* négy, íróként is hírnevet szerzett korai prédikátor életrajzi adatainak bemutatása után a ferencesekből lett reformátorok kérdését veti fel és ad rá szkeptikus választ, mondván hogy az egyházi társadalom más rétegeiből is legalább olyan számban tértek át klerikusok, mint a szürke barátok közül. A szerzetesség és reformáció viszonyát további szerzők is felvetik. *F. Romhányi Beatrix* a szerzetesi közösségek és a világi papság közötti feszültségek növekvő mértékét emeli ki mint a reformáció kezdetén új hangsúlyt kapó elemet. Példái arra is felhívják a figyelmet, hogy az ellentétek háttérben gyakran gazdasági természetű okok, többek között a hívek végrendeleti adományainak birtokba vétele és hasznosítása álltak. Hasonló kérdéseket tesz fel *Lupescu Makó Mária*, aki a kolozsvári és segesvári domonkos kolostor javára tett hagyatékokat, valamint a közösségek személyi állományát elemzi, megállapítva, hogy a hanyatlás jelei csak évtizedekkel a reformáció kezdete után, a 16. század derekán váltak egyértelművé, akkor azonban visszafordíthatatlan válsághoz vezettek. A

reformáció későbbi szakasza, a katolikus restauráció új rendek megtelepedését is magával hozta. *Flóra Ágnes* a kolozsvári jezsuita kollégium alapítását vizsgálja, elsősorban abból a szempontból, hogy hogyan próbált az unitárius többségű városi tanács ellenállni a katolikus Báthori István fejedelem kívánságának, és hogyan igyekeztek csökkenteni a páterek befolyását, amikor azok mégis birtokon belül kerültek.

Ez utóbbi tanulmány a városvezetés szerepére is felhívja a figyelmet a vallásváltás és az egyházhoz kapcsolódó oktatási intézmények működtetésében. A *Ratsrefor-mation* mint a hitújítás fő mozgatóereje sok európai városhoz hasonlóan hazánkban is fontos szerepet kapott. Ezt világítja meg *Szegedi Edit* elemzése is a Brassó mellett lévő Bolgárszeg román orthodox lakossága körében a városi tanács által alapított iskola – végső soron sikertelen – térítő tevékenységéről. Bár a hitújítás szándéka nem vezetett áttéréshez, a kulturális kapcsolatok megerősödését hozta a román nyelvű könyvnyomtatás megindulása, és a román értelmiség részvétele a városi kancellária munkájában. Erdély mellett a Felvidék városai is úgy tűnik, hogy hasonló mintát követtek. *Guitmann Barnabás* Bártfa esetében mutat rá a tanács felekezet-szervező szerepére, utalva arra a Kubinyi András által már korábban kiemelt momentumra, hogy a városok középkori eredetű széles kegyúri jogköre nagyban hozzájárult reformációs részvételük sikeréhez. Ebbe a fejlődési irányba illeszkedett bele Sopron is, ezért sajnálatos, hogy a konferencián a soproni elit vallásváltásáról elhangzott előadás alapján nem készült tanulmány. *Sebők Marcell* a szepességi városok vallásgyakorlását bemutatva ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a régi és az új gyakorlat párhuzamosan élt tovább a mindennapok vallási életében, mert a hívek gondolkodásának jobban megfelelt a lassú áttérési folyamat, mint a radikális változások. Ide kapcsolható a középkori liturgikus szövegek és gregorián dallamok továbbélésének *Ferenczi Ilona* által megfigyelt jelensége a 17. századi protestáns graduálokban.

A reformáció azonban természetesen nemcsak városi jelenség volt, még ha a nagyobb lakosság-koncentráció okán a városok tágabb teret is adtak a vallási vitáknak, még egy olyan ősi egyházi központban is, mint (Nagy)várad, ahol a *Csepregi Zoltán* tanulmányában bemutatott váradai vita főszereplője, Dévai Mátyás egyenesen a püspökváros székeskáptalanját próbálta teológiai érvek alapján áttérésre bírni. Az áttért főurak példáját adja a nyugat-dunántúli arisztokrata, Batthyány Boldizsár, akinek életútját *Bobory Dóra* dolgozta fel. Tanulmánya a személyes vallásosság és a politikai szerepvállalásból eredő sokoldalú, nemcsak vallási szempontú kapcsolattartás kettős-ségére is felhívja a figyelmet. Végezetül az arisztokrácia és a közrend közti átmeneti társadalmi réteg, a katonai határvidék népességének vallási életével és műveltségével – beleértve időszemléletük és önazonosságuk kérdését is – ismerteti meg az olvasót *Őze Sándor*.

A történeti tanulmányok szerzői a hazai és határon túli (ez esetben elsősorban erdélyi) kutatás fiatal- és középnemzedékének képviselői, akik az idősebb történész-generáció mellett egyre inkább meghatározó szerepet játszanak a korai újkor kutatásában, munkájukra egyre inkább oda kell figyelni. (Ezért is sajnálatos, hogy a kötetben a szerzők területi, intézményi kötődésére vonatkozó információk nem kaptak helyet.) Új szemléletű, a reformációhoz gyakran inkább közvetett módon kapcsolódó forrásokat (végrendeletek, tanácsülési jegyzőkönyvek, gazdasági iratok, stb.) felhasználó írásaik elsősorban a szellemi mozgalmak társadalmi háttérét világítják meg. Munkájuk egyben lehetőséget ad arra, hogy a magyarországi reformáció történetét jobban összekapcsoljuk az utóbbi évek történetírása által feltárt – és a szerzők által is öröndetes bőségben idézett – európai vallási reformmozgalmak folyamataival.